

‘Ο διάλογος θεολογίας και φιλοσοφίας.

‘Η θεολογική έρμηνευτική του Νίκου Νησιώτη*

ΣΤΑΥΡΟΥ ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ**

‘Ο Νίκος Νησιώτης υπήρξε *Θεολόγος του διαλόγου* στην πράξη και στη θεωρία¹. ‘Ολόκληρο τὸ ἔργο του Νίκου Νησιώτη –ἀπὸ τὴ δραστηριότητα στὸν «Χριστιανικὸ Ὅμιλο Φοιτητῶν», τὸν «Σύνδεσμο» τῆς Ὁρθόδοξης Νεολαίας, τὴ γόνιμη μαθητεία του στὴν πρωτοπορία τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψης στὴ θεολογία, στὴ φιλοσοφία καὶ στὴν ψυχολογία, τὴ διδασκαλία του στὸ Institut Oecuménique de Bossey, τὴ συμμετοχή του στὴν Οἰκουμενικὴ Κίνηση, τὴ συγγραφή καὶ τὴ διδασκαλία του στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, ὡς τὴ λαμπρὴ παρουσία του στὰ διεθνῆ συνέδρια, καθὼς καὶ τὴ διακεκριμένη συμβολή του στὸν ἀθλητισμὸ καὶ στὸ παγκόσμιο ὀλυμπιακὸ κίνημα– μαρτυρεῖ τὸν διαλογικὸ χαρακτῆρα τῆς χαρισματικῆς προσωπικότητάς καὶ τὴν εὐρύτητα τῆς θεολογικῆς καὶ φιλοσοφικῆς του σκέψης. Εἰσάγοντας ἕνα νέο παράδειγμα στὴ νεοελληνικὴ

* Εἰσήγηση στὴν τιμητικὴ ἐκδήλωση εἰς μνήμην τοῦ καθηγητῆ Νικολάου Ἰγγ. Νησιώτη με θέμα «Θρησκεία - Φιλοσοφία», ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε στίς 28 Σεπτεμβρίου 2013 στὸν Φιλολογικὸ Σύλλογο «Παρνασσός» στὴν Ἀθήνα.

** ‘Ο Σταῦρος Γιαγκάζογλου εἶναι σύμβουλος τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων/Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς, διδάσκων στὸ Ἑλληνικὸ Ἀνοικτὸ Πανεπιστήμιο καὶ διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ *Θεολογία*.

1. Βλ. σχετικὰ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΥ., *Νίκος Νησιώτης (1925-1986), Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ἐπιθεώρηση* 4/1987, σσ. 97-100. Τὸ ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ *Ἀνησυχίες* 35/1988 στὸν Νίκο Νησιώτη, ΜΠΕΓΖΟΥ Μ., *‘Ο λόγος ὡς διάλογος, Μία προσωπογράφηση τοῦ Νίκου Νησιώτη*, Θεσσαλονίκη 1991 (ὅπου καὶ ἡ ἐργογραφία τοῦ Ν. Νησιώτη). ΓΙΑΝΝΑΡΑ ΧΡ., *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 1999, σσ. 450-454. ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ, *Νικόλαος Ἰγγ. Νησιώτης, Θρησκεία, φιλοσοφία καὶ ἀθλητισμὸς σὲ διάλογο*, Ἀναμνηστικὸς τόμος In Memoriam, Ἀθήνα 1994. STRANSKY TH., BEGZOS M., BLANCY A., «Nikos Nissiotis: Three Sketches», *Ecumenical Review* 48.4/1996, σσ. 466-475. SKIRA J.-Z., *Christ, the Spirit and the Church in Modern Orthodox Theology: A Comparison of Georges Florovsky, Vladimir Lossky, Nikos Nissiotis and John Zizioulas*, Toronto 1998. KALLARANNATT J., *Pneumatocentric Ecclesiology in Nikos Nissiotis*, Kerala, India 1999. ΣΑΚΑΤΖΙΑΔΗΣ Κ., *Ἐκκλησία καὶ κόσμος, Οἱ οἰκουμενικὲς διαστάσεις τῆς θεολογίας τοῦ Νίκου Νησιώτη*, Θεσσαλονίκη 2001.

θεολογία, τὸ ἔργο του σήμανε μιὰν ἔντονη μεταστροφή τῶν θεολογικῶν πραγμάτων στὴν Ἑλλάδα. Πρῶτος αὐτὸς εἰσήγαγε στὴν Ἑλλάδα τοὺς προβληματισμοὺς τῆς ὑπαρξιστικῆς φιλοσοφίας μὲ ἐπιστημονικὴ θεμελίωση καὶ τεκμηριωμένες κριτικὲς ἐπιφυλάξεις. Ἡ φιλοσοφικὴ του ἰδιαιτερότητα ἔγκειται στὸ ὅ,τι δὲν περιορίστηκε στὴν ἀνθρωπολογία ἀλλὰ ἐπεκτάθηκε καὶ στὴν κοινωνιολογία, στὴν ψυχολογία καὶ τὴν ἐπιστημολογία. Ὁ ἄξονας τῆς διαλεκτικῆς σκέψης πάνω στὸν ὁποῖο κινήθηκε τὸ ἔργο τοῦ Νίκου Νησιώτη ὑπῆρξε ὁ διάλογος θεολογίας καὶ φιλοσοφίας μὲ αἰχμὴ τῆ γόνιμη διέλευση ἀπὸ τὸ πεδίο τοῦ φιλοσοφικοῦ ὑπαρξισμοῦ στὸν θεολογικὸ περσοναλισμό. Ὁ ἴδιος ὡς συστηματικὸς θεολόγος ἦταν ριζωμένος στὴ βιωμένη παράδοση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ συνάμα ζοῦσε πάντοτε στὸ ἐπίκεντρο τῶν θεολογικῶν, φιλοσοφικῶν καὶ γενικότερα πνευματικῶν ζυμώσεων τῆς ἐποχῆς του. Ὁ Νίκος Νησιώτης πρότεινε τὴν «περσοναλιστικὴ» προσέγγιση τῆς ἑλληνικῆς πατερικῆς σκέψης σὲ διάλογο μὲ τὸ σύγχρονο κόσμο. Τὸ θεολογικὸ παράδειγμά του ἔχει ὡς ἐπίκεντρο τὴν Τριαδολογία, τὴν Πνευματολογία καὶ τὴν Ἐκκλησιολογία τῆς Ὁρθόδοξης Παράδοσης ὡς ὑπέρβαση τῆς μεταφυσικῆς τοῦ σχολαστικισμοῦ καὶ τοῦ χριστομωνισμοῦ στὴ χριστιανικὴ Δύση. Στὸ πλαίσιο τοῦ οἰκουμενικοῦ διαλόγου θεωροῦσε ὅτι προϋπόθεση καὶ δρόμος γιὰ τὴν ἀναζήτηση τῆς ἐνότητας μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν ἦταν ὁ διάλογος καὶ ἡ αὐτοκριτικὴ. Ὡς πρὸς τὴ θεολογικὴ του γνωσιολογία ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἀπόρριψη τῆς γνώσης τοῦ Θεοῦ ὡς ἀντικειμένου, δηλαδὴ τῶν γνωσιολογικῶν ἀρχῶν τῆς ἀποδεικτικῆς νοησιαρχίας. Ὁ Νίκος Νησιώτης σὲ ὅλο του τὸ ἔργο ἀρνεῖται τὴ σχολαστικὴ ὄντολογία τῆς δυτικῆς παράδοσης καὶ προτάσσει τὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ προσωποκεντρικὴ ἐμπειρία στὴ γνώση τοῦ Θεοῦ μὲ ἐπίκεντρο τὴν ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν συμπερίληψη καὶ ἀνακεφαλαίωση τῶν πάντων ἐν Χριστῷ. Ἡ Ἐκκλησία γιὰ τὸν Νησιώτη εἶναι ὁ μικρόκοσμος τῆς συμπαντικῆς δημιουργίας, ἡ ὁποία ὀδηγεῖται στὴν τριαδικὴ τελείωση διὰ τοῦ ἰδιαίτερου ἔργου τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὴν κτίση καὶ στὴν ἱστορία. Οἱ ὀρθόδοξες ὑπαρξιακὲς κατηγορίες τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Νησιώτη εἶναι ἡ μετάνοια ὡς ἀλλαγὴ τρόπου σκέψεως καὶ ἡ δυναμικὴ πίστη τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου ἐν ἐλευθερίᾳ ὡς ἔργο ἀγάπης καὶ ἐλπίδας μέσα στὸν κόσμο. Ἡ θεολογία εἶναι μιὰ κατ' ἐξοχὴν εὐχαριστιακὴ καὶ δοξολογικὴ ἔκφραση τῆς σχέσης Θεοῦ, κόσμου καὶ ἀνθρώπου. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ τὸ ἔργο τοῦ Νίκου Νησιώτη ὡς πρόταση καὶ νόημα ζωῆς μὲ βάση τὰ κριτήρια τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας ἀπευθύνεται στὸν σύγχρονο ἄνθρωπο καὶ διαλέγεται μαζί του, λαμβάνοντας ὑπόψη τὰ ὑπαρξιακὰ προβλήματα, τὰ φιλοσοφικὰ ἐρωτήματα καὶ τὶς ἀγωνίες τῆς ἐποχῆς μας.

1. «Ἡ θεολογία ὡς ἐπιστήμη καὶ ὡς δοξολογία». Οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὸν διάλογο θεολογίας καὶ φιλοσοφίας

Ἡ θεολογία δὲν εἶναι ἐπιστήμη μὲ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια τῆς λέξης, γιατί δὲν ἐπαληθεύει ἢ ἀποδεικνύει μὲ λογικὲς προτάσεις τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ ὡς ἀντικείμενό της. Ὁ ζωντανὸς Θεὸς δὲν μπορεῖ νὰ συλληφθεῖ μέσῳ τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος καὶ μέσῳ θετικῶν κατηγοριῶν, ὅπως συμβαίνει στίς σύγχρονες ἐπιστῆμες. Τὸ σκεπτόμενο ὑποκείμενο στὴ θεολογία σκέπτεται καὶ ἔχει ὡς ἀφετηρία διαφορετικὲς προϋποθέσεις. Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ποὺ ἐργάζεται ἐπιστημονικὰ «χρειάζεται πῆδημα εἰς ἄλλο γένος» γιὰ νὰ πραγματοποιήσει θεολογικὴ μεταφυσικὴ. Σὲ κάθε περίπτωση ὁ Θεὸς δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ τὸ τελικὸ θέμα τῆς μεταφυσικῆς αὐτῆς. Ὁ Νίκος Νησιώτης χαιρετίζει τὴν ἀρνητικὴ στάση τῶν σύγχρονων ἐπιστημῶν ἀπέναντι στὴν ψευδοθεολογικὴ μεταφυσικὴ τοῦ Μεσαίωνα, ἢ ὅποια συγκρότησε ἓνα εἶδος ἀποδεικτικῆς περὶ Θεοῦ μὲ βάση τὸν Ἀριστοτελισμὸ ἢ τὴν ἀραβικὴ μεταφυσικὴ σκέψη.

Ἡ θεολογία εἶναι ἐπιστήμη στὸ προπαρασκευαστικὸ τῆς στάδιο, ἐφ' ὅσον ἐμπεριέχει μίαν σειρὰ ἀπὸ θεολογικὲς ἐπιστῆμες, ὅπως ἡ κριτικὴ τοῦ κειμένου, ἡ σπουδὴ τοῦ ἱστορικοῦ περιβάλλοντος, ἡ ἐξέλιξη τῆς λατρείας, ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῶν δογμάτων, ἡ ἀνάγκη τῆς συστηματικῆς ἔκθεσης ἢ ἐρμηνείας τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν προϋποθέσεων τῆς πίστεως κ.λπ. Ὡστόσο, ἡ ἀληθινὴ θεολογία ἀρχίζει, ὅταν παύει ἡ ἐπιστημονικὴ ὄψη τῆς θεολογίας ὡς τεχνικὴ προπαρασκευή. Τότε ἡ θεολογία συνιστᾷ ἓνα ἄλλο εἶδος σκέψης καὶ ἀποτελεῖ μίαν δυναμικὴ κίνηση τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἢ ὅποια ἐμπνέεται ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα. Ἡ σκέψη αὐτὴ προκύπτει ἀπὸ τὴν προσωπικὴ σχέση τοῦ θεολογοῦντος ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεό, ἢ ὅποια καθίσταται δυνατὴ μετὰ τὴ φανέρωση τοῦ Χριστοῦ καὶ βιώνεται ἐμπειρικὰ στὴν Ἐκκλησία ὡς δόξα καὶ δοξολογία τοῦ Θεοῦ. Πρόκειται γιὰ τὴ δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπινου λόγου νὰ ἐκφράζει ὡς μικροκοσμοὺς τοὺς λόγους τῶν ὄντων σὲ μίαν δοξολογικὴν σχέσιν πρὸς τὸν Δημιουργό.

Ἄν ἡ φιλοσοφία ἐρευνᾷ περὶ τῆς ἐμπράγματης ἀληθείας ἢ τοῦ ἀγνώστου τελικοῦ Εἶναι, ἡ θεολογία περιγράφει τὴν ἐφ' ἅπαξ ἐν Χριστῷ αὐτοαποκάλυψη τοῦ Θεοῦ. Εἶναι ὁ Λόγος τῆς δόξας τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἀποκαλύφθηκε ἐν Χριστῷ στὴν κτίση καὶ στὴν ἱστορία καὶ ὅπως ἔκτοτε ἀποκαλύπτεται ἀνὰ πᾶσα στιγμή διὰ τοῦ Πνεύματος στὴν Ἐκκλησία. Συνεπῶς, ἡ βάση καὶ τὸ κριτήριον τῆς μὴ ἐπιστημονικῆς ἀλλὰ ἀληθινῆς θεολογίας εἶναι ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ. Ἡ δοξολογικὴ θεολογία, ὅπου ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ταυτίζεται μὲ τὴν δόξα τοῦ Χριστοῦ, συνιστᾷ τὴ γλωσσικὴ ἔκφραση τῆς ἐμπειρίας καὶ σχέσης τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Χριστό.

Ἡ ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο στὴ *λογικὴ λατρεία* διὰ τῆς διανοητικῆς του ὑπόστασης. Εἶναι ἡ ἔλλογη ἀπάντησή του στὴν ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ. Ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου σημαίνει ἀποκάλυψη τῆς συνύπαρξης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Ἐπομένως, θεολογία σημαίνει τελικὴ ἔκφραση τῆς ἐνέργειας τοῦ Θεοῦ ὡς μεταμορφωτικὴ δόξα καὶ θέα τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Ἡ θεολογία εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο συνέχεια τῆς ἐνανθρώπησης τοῦ Θεοῦ σὲ κάθε ἄνθρωπο, στὴν κτίση, στὴν κοινωνία καὶ στὸν πολιτισμό.

Ἄν κατὰ τὸν Νίκο Νησιώτη ὅλη ἡ βάση τῆς πατερικῆς θεολογίας εἶναι τὸ «ἀκατάληπτον τοῦ Θεοῦ», ἡ *δοξολογικὴ θεολογία* φανερώνει, ἀφ' ἑνός, τὸ κεκρυμμένο μυστήριον τῆς ὑπαρξης τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀπόλυτη ἀδυναμία κατανόησης τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καί, ἀφ' ἑτέρου, τὴν πλήρη δυνατότητα τῆς γνώσης καὶ κοινωνίας του μέσῳ τῶν θείων ἐνεργειῶν πρὸς τὰ ἀνθρώπινα πρόσωπα. Ὁ ἀποφατισμὸς αὐτὸς τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας σημαίνει ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀληθινὸς μόνον, ἐφ' ὅσον παραμένει κατὰ τὴν οὐσία του ἄγνωστος καὶ ἀπρόσιτος στὸν ὀρθὸ λόγον. Τὸ γνωστὸ καὶ μεθεκτὸ τοῦ ἀκατάληπτου Θεοῦ εἶναι ἡ ἐν Χριστῷ κοινωνία καὶ σχέση τοῦ Θεοῦ μὲ τὸν ἄνθρωπο. Ἐδῶ ἡ σκέψη μεταβάλλεται στὴν Ἐκκλησία μέσῳ τῆς ἔνδοξης ἐνέργειας τοῦ Θεοῦ σὲ *λογικὴ λατρεία*. Ἔτσι τὸ ἀκατάληπτο δὲν σημαίνει ἀμεθεξία ἀλλὰ γνώση ὡς συγκατάβαση, δωρεὰ καὶ χάρις τοῦ Θεοῦ (Γαλ. 4, 9) σὲ ἐκείνον ποῦ μπορεῖ νὰ τὸν γνωρίσει, νὰ τὸν βιώσει ὡς ὑψιστὴ πραγματικότητα γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξη.

Ὁ Λόγος ὡς *καινὴ ζωὴ καὶ ὄχι* ὡς φιλοσοφικὴ ἀρχὴ εἶναι τὸ πᾶν. Ἡ θεολογία εἶναι γνώση *καινῆς ζωῆς*. Γι' αὐτὸ καὶ στὴν Καινὴ Διαθήκη ἐναλλάσσεται μὲ τὴ *ζωὴ καὶ τὸ φῶς*. Ἡ θεολογικὴ γνώση συνιστᾷ ριζικὴ ἀναδημιουργία τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης. Ἡ γνώση ἐδῶ σημαίνει ὄχι διανοητικὴ σχέση ἀλλὰ σχέση σαρκὸς καὶ αἵματος, ἀγάπης καὶ ζωῆς γιὰ τὴ δημιουργία νέας ὑπαρξης, *καινῆς κτίσεως*. Ἡ γνώση στὴ βιβλικὴ καὶ πατερικὴ παράδοση εἶναι κοινωνία καὶ σχέση μὲ τὸν Λόγον διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Πνεύματος.

Κάθε θεολογικὴ γνωσιολογία ὀφείλει νὰ προϋποθέτει τὴν ἐμπειρικὴ βίωση τῆς σχέσης τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Χριστό. Στὴ σχέση αὕτη ὁ ἄνθρωπος δὲν γνωρίζει ἀλλὰ ἀντίθετα γνωρίζεται ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὁ Θεὸς δύναται νὰ γνωσθεῖ. Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ θεολογία εἶναι στὴν τελευταία φάση της, στὴν ὑψηλὴ ὑπόστασή της, μιὰ κατ' ἐξοχὴν *πνευματολογικὴ, χαρισματικὴ καὶ εὐχαριστιακὴ* πραγματικότητα. Δὲν κατέχεται ἀλλὰ αὕτη κατέχει τὸν ἄνθρωπο. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἐγκτεται καὶ ὁ ὑπαρξιακὸς μυστικισμὸς τῆς θεολογίας, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει καμία σχέση μὲ τὸν ὄντολογικὸ ἢ μεταφυσικὸ μυστικισμό, καὶ σχετίζεται μὲ τὸ σωτηριῶδες ἔργο τοῦ Χριστοῦ. Ἐδῶ ἡ γνώση συναντᾷ τὴ ζωή,

ή δοξολογική θεολογία γίνεται πηγή ανανέωσης του ιστορικού γίνεσθαι. Αυτό σημαίνει ότι η θεολογία δεν γράφεται ή εκφέρεται καθ' έαυτήν και μεμονωμένα, αλλά σε αναφορά (όχι σε εξάρτηση) με τα προβλήματα της ιστορικής σύγχρονης στιγμής και του κόσμου. *Η θεολογία οφείλει να σαρκώνεται στα πρόσωπα, στην ιστορία, στον πολιτισμό και στις κοινωνικές σχέσεις.* Ο μυστικισμός αυτός είναι βίωση της δόξας του Θεού στον κόσμο και για τον κόσμο. Η δόξα σημαίνει τη *θεοφάνεια* του άπειρου στον άνθρωπο και στην ιστορία. Κανείς δεν μπορεί να περιγράψει τη δόξα του Θεού δίχως να μετέχει σ' αυτήν. Το «θεάσθαι» σημαίνει την αντανάκλαση της δόξας δια του Αγίου Πνεύματος στον άνθρωπο, σημαίνει τη μεταμόρφωση, την «συνδοξασία» και τη συνύπαρξη του ανθρώπου με τον Θεό. Κατά τον Νίκο Νησιώτη, *ολόκληρη ή Αγία γραφή είναι το σχόλιο της φανέρωσης της δόξας του Θεού ως επίγνωση, μεταμόρφωση και παράδοση του ανθρώπου στον Θεό.* Δεν είναι άπλως ύμνος για τα μεγαλεία του Θεού, αλλά υπαρξιακή μετοχή στην ενέργεια και πληρωματική ζωή του Θεού, πραιτέρω ένσάρκωση του Λόγου στην Έκκλησία. Γι' αυτό ακριβώς η δοξολογική θεολογία τερματίζει κάποια στιγμή τον πεζό λόγο και γίνεται ποίηση, ύμνολογία, μουσική, εικονογραφία και τέχνη. Έν τέλει, η δοξολογική θεολογία γίνεται μυστηριακή και μυστηριώδης ως ενεργούμενο γεγονός της σωτηρίας στο μυστικό Σώμα του Χριστού που είναι η Έκκλησία. Στην Εύχαριστία μεταλαμβάνει κανείς τη μυστηριακή πραγματικότητα της δόξας του Θεού για να αναγεννηθεί υπαρξιακά. Η πραγματικότητα αυτή είναι καθ' έξοχην *έκκλησιολογική και πνευματολογική* και όχι ψυχολογική, δικανική ή σακραμενταλιστική. Πρόκειται για μία έκφραση της κοινότητας της Έκκλησίας ως προσευχόμενη εύχαριστιακή αναφορά στον Τριαδικό Θεό².

2. Η σχέση Χριστιανισμού και αρχαιοελληνικής σκέψης

Οί Έλληνες Πατέρες γνώριζαν πολύ καλά την αρχαιοελληνική φιλοσοφία και τη χρησιμοποίησαν έπιλεκτικά είτε ως γλώσσα και όρολογία είτε ως τρόπο

2. Βλ. το έξαιρετικό θεολογικό δοκίμιο του ΝΙΚΟΥ ΝΗΣΙΩΤΗ, «Η θεολογία ως έπιστήμη και δοξολογία», το όποιο δημοσιεύθηκε στον συλλογικό τόμο *Θεολογία, Αλήθεια και Ζωή, Πνευματικών Συμπόσιον*, έκδ. Αδελφότητας Θεολόγων ή «Ζωή», Αθήνα 1962, σσ. 179-214 και στο ΝΗΣΙΩΤΗ Ν., *Όρθοδοξία, παράδοση και ανακαίνιση*, σειρά «Αναλόγιο» του περιοδικού «Ευθύνη», Αθήνα 2001, σσ. 7-35. Το ίδιο δοκίμιο εμφανίστηκε αρχικά στα γαλλικά «La théologie en tant que science et en tant que doxologie», *Irénikon* 33.3/1960, σσ. 291-310.

σκέψης ή επιστημολογικής έρωτηματοθεσίας. Σε κάθε περίπτωση, την εξέλαβαν ως παιδείυση και καλλιέργεια γενικότερα και δέν τή χρησιμοποιήσαν για νά συγκροτήσουν μία όρθολογιστική θεολογική μεταφυσική. Για τούς Έλληνες Πατέρες ή θεολογία δέν είναι επιστημονική ένασχόληση, αλλά σκέψη για τήν προσευχή τής Έκκλησίας, ή όποία βιώνει τήν έμπειρία τής σχέσης με τόν Θεό έν Χριστώ. Συνεπώς, ή θεολογία ενεργείται στή ζωή τής Έκκλησίας διά του Αγίου Πνεύματος.

Ίδιαίτερα οί Καππαδόκες πατέρες φροντίζουν νά δώσουν φιλοσοφική κατοχύρωση τής πίστης σε διάλογο με τή φιλοσοφία, χρησιμοποιώντας φιλοσοφικές κλασικές κατηγορίες με μεγάλη προσοχή. Συχνά προτείνουν τή μελέτη τής άρχαιοελληνικής σκέψης ως προθεωρία τής Αγίας Γραφής, μολοντί θεωρούν ότι ή φιλοσοφία έχει μερική αλήθεια ως σκιά τής θείας αποκάλυψης³. Ό Λόγος τής άρχαιοελληνικής σκέψης, ή θεωρία τών ιδεών του Πλάτωνα, αλλά και ή φιλοσοφική όρολογία (ύπόστασις, ούσία, φύσις, τρόπος ύπαρξεως, ενέργεια, όν, νοϋς, Λόγος κ.λπ.) διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στή συγκρότηση του θεολογικού στοχασμού τών Έλλήνων Πατέρων τής Έκκλησίας. Πρόκειται για μία σύνθεση Λόγου και αποκάλυψης⁴. Ό τελικός σκοπός είναι ή μετοχή του ανθρώπου στή ζωή του Θεού έντός τής ιστορίας. Δέν πρόκειται, όμως, για μία μεταφυσικού τύπου όντολογία. Οί όροι που προσλαμβάνονται από τή φιλοσοφία, χρησιμοποιούνται πολύ διαφορετικά. Τοϋτο όφείλεται στήν άποδοχή του γεγονότος ότι έντός τής Ιστορίας εισάγεται ή ένσαρκωμένη ύπόσταση του Λόγου του Θεού και διά του Πνεύματος παραμένει διαρκώς παρούσα έν ενεργεία και δράσει, μεταμορφώνοντας και ανακαινίζοντας τόν άνθρωπο και τήν ιστορία. Κέντρο του στοχασμού τους είναι ή προσωπική αποκάλυψη του Λόγου στήν ιστορία. Αντίθετα, στον Πλάτωνα «Θεός δέ άνθρωπω ου μίγνυται...». Με τήν ύποστατική έρμηνεία του Λόγου, με τή θεολογική όντολογία, ή ανθρώπινη ύπαρξη συσχετίζεται μέσω του Αγίου Πνεύματος με τήν θεωθεϊσα ανθρώπινη φύση του Χριστού⁵.

Για τούς Έλληνες Πατέρες τής Έκκλησίας δέν ύφίσταται ούτε ταύτιση ούτε αντίθεση αλλά συνέχεια και άνοικτη δυνατότητα έπαφής και διαλόγου με τήν

3. Βλ. τή μελέτη «Φιλοσοφικές προϋποθέσεις του θεολογικού έργου τών Τριών Ίεραρχών», στο ΝΗΣΙΩΤΗ Ν., *Όρθοδοξία, παράδοση και ανακαινίση*, Εϋθύνη/Αναλόγιο ια', Αθήνα 2001, σσ. 104-105.

4. Βλ. ό.π., σ. 128.

5. Βλ. ό.π., σσ. 120-121.

ἀρχαιοελληνική φιλοσοφία. Καθώς εὔστοχα ἐπισημαίνει ὁ Νίκος Νησιώτης, «ὅταν μελετᾶ κανεὶς προσεκτικὰ τὸ ἔργο τους, ἀντιλαμβάνεται εὐκόλα, ὅτι δὲν ὑπάρχει γι' αὐτοὺς τὸ ὄξυ σύγχρονο πρόβλημα σχέσεων ποὺ ὀδηγεῖ σύγχρονους ἔλληνες φιλοσόφους σ' ἀποκλειστικὴ στάσι ἀπέναντι στὴν χριστιανικὴ θεολογία καὶ δογματικούς χριστιανούς Θεολόγους ἀδιάφορους ἀπέναντι στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία»⁶. Ἡ ἰουδαιοχριστιανικὴ παράδοση δὲν νοθεύεται ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα ἀλλὰ πλουτίζεται καὶ γίνεται διαλογικὴ μὲ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὸν κόσμο, καταξιώνοντας τὴν ἀνθρώπινη σοφία. Συνάμα, ἡ θεολογία τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας διέσωσε τὴν ἐπιβίωση τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ στὴ Δύση καὶ στὴν Ἀνατολή. Ἡ εὐρωπαϊκὴ ἀναγέννηση καὶ ὁ Διαφωτισμός, ὅπως καὶ ὁ μετέπειτα τεχνικὸς πολιτισμός, δὲν κατανοοῦνται δίχως αὐτὴ τὴν ἱστορικὴ συνάντηση καὶ σχέση⁷.

3. Κριτικὲς ἐπισημάνσεις στὴ σχολαστικὴ θεολογία καὶ φιλοσοφία

Παρὰ τὴν κατάρρευση τῆς μεσαιωνικῆς σχολαστικῆς θεολογίας καὶ ἡ νεώτερη δυτικὴ θεολογία δὲν ἀσχολεῖται καθόλου μὲ τὴ σημασία τῆς δόξας τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ μονιστικὰ μὲ τὴ δικαίωση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ὀδηγώντας στὸν ψυχολογικὸ μυστικισμό καὶ στὴν ἰδεαλιστικὴ ἢ ρομαντικὴ θεολογία.

Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐπιτάσσει ἀκόμη περισσότερο τὸν σύγχρονο ρόλο καὶ σκοπὸ τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας, ὁ προσορισμός καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς ὁποίας δὲν εἶναι ὁ ἀπλὸς καὶ περιπτωτικὸς ὑπομνηματισμός τῶν πατερικῶν ἔργων, διὰ τοῦ ὁποίου ὑποστηρίζονται οἱ νεοσχολαστικοὶ ὀρισμοὶ στὸ μυστήριον τῆς ἀποκάλυψης τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἡ μαρτυρία καὶ ἡ ἐμπειρία τῆς ἀλήθειας. Ἡ Ὁρθοδοξία δὲν χρειάζεται νὰ λάβει μέρος ἰδεολογικὰ στὴν πάλη τῶν πολυάριθμων ὁμολογιῶν ἐπὶ ἴσοις ὄροις, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τοὺς ἀμυντικούς, ἀπολογητικούς καὶ πολεμικοὺς κονφεσιοναλισμοὺς τῆς ὁμολογιακῆς θεολογίας. Τὸ ἀκατάληπτον τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ σημαίνει ὅτι ἡ θεολογία ἔχει ὡς ἀφετηρία τὴ βιωματικὴ, ὑπαρξιακὴ καὶ ἐμπειρικὴ βάση τῆς δωρεᾶς τοῦ ἀποκαλυπτόμενου Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἀποκαλύπτεται προσωπικά, καὶ ὄχι μιὰ λογικὴ καὶ πεπερασμένη κρίσις τοῦ ἀνθρώπου⁸.

6. Βλ. ὁ.π., σ. 122.

7. Βλ. ὁ.π., σ. 123.

8. Βλ. ΝΗΣΙΩΤΗ Ν., *Προλεγόμενα εἰς τὴν θεολογικὴν γνωσιολογίαν. Τὸ ἀκατάληπτον τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δυνατότης γνώσεως Αὐτοῦ*, Ἀθήναι 1965, σσ. 20-23.

Στην ιδεαλιστική θεολογία, πρώτο κεφάλαιο είναι τὸ περὶ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ὡς ὑποκείμενο τῆς ἀνθρώπινης λογικῆς. Ἀντίθετα, τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ στὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση φωτίζεται διὰ τῆς ἐνέργειας καὶ ὄχι διὰ τῆς οὐσίας του⁹, ὡς ἐπίγνωση μέσω τῆς γνώσης τῆς σωτηριώδους Τριαδικῆς ἐνέργειας. Δὲν πρόκειται γιὰ ἀντικειμενικὴ γνώση ἀλλὰ γιὰ τὴ γνώση ἐν προ-σώπῳ.

Ἡ σχολαστικὴ θεολογία δημιούργησε τὴ δῆθεν ἐπιστημονικὴ διερεύνηση τῆς ὑπαρξῆς καὶ γνώσης τοῦ Θεοῦ στὸ πλαίσιο τῆς λεγόμενης ἀποδεικτικῆς φυσικῆς θεολογίας, θεωρώντας ὅτι ὑπάρχει διπλὴ ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ, ἀφ' ἑνὸς ἡ φυσικὴ ἀποκάλυψη μέσω τῆς δημιουργίας καὶ ἡ λογικὴ διερεύνησή της καί, ἀφ' ἑτέρου, ἡ ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψη. Ἡ δεύτερη ἦταν ἀπλῶς συμπλήρωμα τῆς πρώτης¹⁰. Διὰ τῶν ἀναλογιῶν καὶ μόνο, δίχως τὴν ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψη, δὲν ὑπάρχει ὁποιαδήποτε γνώση τοῦ Θεοῦ¹¹. Μετεξέλιξη αὐτῆς τῆς θεώρησης εἶναι καὶ ἡ γενικευμένη Χριστολογία, ὅπου ὁ Χριστὸς ἐκ τῶν ὑστέρων καταφάσκει στὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων. Τὸ πρόβλημα καὶ ἐδῶ εἶναι ἡ ἀνθρωποκεντρικὴ καὶ ὄχι ἡ χριστοκεντρικὴ γνώση τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς γίνεται καὶ πάλι ἀντικείμενο τῆς ἀνθρώπινης λογικῆς ἢ ἐνόρασης τῆς ἱστορίας. Πρόκειται γιὰ ἕνα εἶδος νέας «καλυμμένης» φυσικῆς θεολογίας¹². Ὁ Θεὸς γίνεται ἀντικείμενο καὶ ὁ ἄνθρωπος ὑποκείμενο. Ἡ ἱστορία λαμβάνει νόημα ἀπὸ τὴν τελικὴ κρίση τῆς ἐν Χριστῷ καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἀνθρώπινης ἐνέργειας. Ὁ ἄνθρωπος δὲν παλεύει στὴν ἱστορία μὲ φυσικὴς ἀπλῶς ἀντιξοότητες, μεταμορφώνοντας τὸν κόσμο μέσα ἀπὸ τὴν τεχνικὴ καὶ κοινωνικὴ πρόοδό του, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος εἶναι φορέας τῆς πώσης, τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου.

Ἄν οἱ ὑπερβολὲς τῆς σχολαστικῆς ὄντολογίας διὰ τῆς φιλοσοφικῆς μεθόδου ἐξέλαβαν τὸν ἄνθρωπο ὡς πνευματικὸ ὄν πού γνωρίζει τὸν Θεὸ διὰ τῆς κατ' ἀναλογίαν κρίσεως καὶ μέσω τοῦ λογικοῦ του, στὴν ὀρθόδοξη παράδοση ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἀπλῶς σῶμα, εἶναι σῶμα. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ὁ Θεὸς σαρκώνεται καὶ κοινωνεῖ ἐν σαρκὶ πρὸς τὸν ἄνθρωπο καὶ ὁ ἄνθρωπος μεταλαμβάνει τὴ σάρκα καὶ τὸ αἷμα τοῦ μέσω τῆς κοινωνίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Τὸ «φαγεῖν τὴν σάρκα αὐτοῦ» (Ἰω. 6, 51-52) συνιστᾷ γνώση καὶ ζωὴ τοῦ Θεοῦ¹³.

9. Βλ. ὅ.π., σ. 37-39.

10. Βλ. ὅ.π., σ. 44.

11. Βλ. ὅ.π., σ. 143.

12. Βλ. ὅ.π., σσ. 216-217.

13. Βλ. ὅ.π., σ. 76.

Ἡ φιλοσοφικὴ ὄντολογία ἀποβαίνει τελικὰ ἓνα εἶδος πνευματοκρατικῆς ἀνθρωπολογίας, ὅταν ταυτίζει νοησιαρχικὰ τὸ λογικὸ ὄν μὲ τὸν Θεό¹⁴. Ὁ ὄντο-λογικὸς Θεὸς ὡς καθαρὴ ἰδέα στὸν νοῦ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀνθρωποκεντρικὸς καί, συνεπῶς, ἀνύπαρκτος. Ὁ Θεὸς δὲν ὑπάρχει ἐπειδὴ εἶναι ἡ ἀνώτατη σκέψη ἀλλὰ γιατί εἶναι ἡ ἀπόλυτη προσωπικὴ ὑπαρξη, ἡ ὁποία ὑπάρχει ὡς πλήρωμα κάθε ὑπαρξης, ἐρχόμενος σὲ κοινωνία ζωῆς μὲ τις λογικὲς του ὑπάρξεις μέσῳ τοῦ Λόγου του.

4. Ὁ δημιουργικὸς διάλογος μὲ τὴ σύγχρονη φιλοσοφία

Ὁ Νίκος Νησιώτης ὑπῆρξε ὁ πρῶτος οὐσιαστικὰ κριτικὸς μελετητῆς τῆς ὑπαρξιστικῆς φιλοσοφίας στὴ χώρα μας. Στὴ διδακτορικὴ του διατριβὴ μὲ τίτλο «Ὑπαρξισμὸς καὶ χριστιανικὴ πίστις» (1956) παρουσίασε συστηματικὰ γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἑλλάδα τοὺς προβληματισμοὺς τῆς ὑπαρξιστικῆς φιλοσοφίας μὲ ἐπιστημονικὴ θεμελίωση καὶ τεκμηριωμένες κριτικὲς ἐπιφυλάξεις ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ ἀλλὰ καὶ τὴν ὀρθόδοξη θεολογικὴ σκοπιά. Ὁ Νησιώτης ξεκινᾷ τὴ διαπραγμάτευση τοῦ ὑπαρξισμοῦ σχολιάζοντας τὴν περίφημη ρήση τοῦ F. H. Heine mann «ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀρχαιότητος συνομιλεῖ μὲ τὸν κόσμον, ὁ μεσαιωνικὸς μὲ τὸν Θεὸ καὶ ὁ ἄνθρωπος τῆς νεωτερικότητος μὲ τὸν ἄνθρωπο»¹⁵. Ὁ ἀνθρωποκεντρισμὸς αὐτὸς τῆς νεωτερικότητος προέκυψε ἐξαιτίας τῆς ἀπό-σωπης καθολικότητος ἑνὸς ὀλοκληρωτικοῦ χριστιανισμοῦ τῆς μάζας, ὁ ὁποῖος ὀδήγησε σταδιακὰ στὴν ποικιλόμορφη χειραφέτηση τοῦ ἀνθρώπου. Πρόκειται γιὰ τὸν τραγικὸ μονόλογο τοῦ οὐμανισμοῦ, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει ἀπόλυτη αὐτάρκεια καὶ ἀνεξαρτησία ἀπέναντι σὲ κάθε μεταφυσικὴ ἀρχή. Τὴ θέση τοῦ «διαφυγόντος Θεοῦ» τοῦ Heidegger καὶ τοῦ ἐν κοινωνία ὑποκειμένου κατέλαβε πλέον ὡς νέος θεὸς ὁ Νόμος, ποὺ σήμανε τὴν τραγικότερη καταδυνάστευση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ δικά του ἔργα. Ὁ μονόλογος τοῦ Ἐγὼ ἀποτελεῖ τὴν τελευταία ἐκδοχὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψης καὶ πολλοὶ κάνουν λόγο γιὰ τὴν παρακμὴ τῆς Εὐρώπης. Ὁ ἀφηρημένος καὶ καθολικὸς αὐτὸς οὐμανισμὸς ὀδήγησε τὴν Εὐρώπη στὴν πρόοδο, θέτοντας στὴν ψυχὴ τῆς τὸ μαζικὸ Ἐγὼ, τὸ ὁποῖο

14. Βλ. ὅ.π., σ. 101.

15. Βλ. ΝΗΣΙΩΤΗ Ν., *Ὑπαρξισμὸς καὶ χριστιανικὴ πίστις κατὰ τὸν S. Kierkegaard καὶ τοὺς συγχρόνους ὑπαρξιστὰς φιλοσόφους K. Jaspers, M. Heidegger καὶ J.P. Sartre* – Διδακτορικὴ διατριβή, Ἀθήναι 1956 καὶ 3η ἔκδ., ἐκδ. Μήνυμα, Ἀθήνα, 1985, σσ. 17, 318.

ἀποτελεῖ τὸ κίνητρο ἀλλὰ καὶ τὸν καρκίνο κάθε πολιτισμοῦ. Ὁ ὑπαρξισμὸς ἀποτέλεσε τὴν προσπάθεια λύτρωσης ἀπὸ τὴν κατάπτωση αὐτή. Ἀντιδρώντας στὸν κλασικὸ οὐμανισμὸ καὶ στὴν ὑποτιθέμενη πρόοδο, ἐπιζήτησε τὴν ἐπάνοδο τοῦ ἀνθρώπου στὸν ἑαυτό του. Ὁ μονόλογος αὐτὸς τοῦ ὑποκειμενισμοῦ θεμελιώνεται στὴν ἀνάγκη ὁ ἄνθρωπος νὰ βιώσει τὴν τραγικὴ ὑπόσταση τῆς ὑπαρξης καὶ νὰ ἀναγνωρίσει τὰ σφάλματα τοῦ παρελθόντος. Ἔτσι, ὁ ὑπαρξισμὸς κινήθηκε ἄλλοτε στὴν κατεύθυνση τοῦ ὀρθοῦ διαλόγου μὲ τὸν Θεό, πέρα, ὅμως, ἀπὸ τὰ κατεστημένα σχήματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς θεσμοποίησης (Kierkegaard), καὶ ἄλλοτε ὁδηγήθηκε στὴν ἀπόλυτη ἀποθέωση τοῦ ὑποκειμενισμοῦ καὶ στὴ μηδενιστικὴ παραδοχὴ τῆς ἀποτυχίας (Sartre).

Ἡ ἀρχὴ τῆς ὑπαρξιστικῆς φιλοσοφίας, ὅτι δηλαδή «ἡ ὑπαρξη προηγείται τῆς οὐσίας», προέκυψε ὡς ἀντίδραση στὶς ἀκρότητες μεταξὺ ἰδεαλιστῶν καὶ ὑλιστῶν. Μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου βασικὴ κατηγορία ἀποβαίνει πλέον ἡ ὑπαρξη τοῦ ἀνθρώπου, δίχως τὴν ὁποία καμία ἀξιολόγηση τῆς πραγματικότητας δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἀνακύπτει κατ' ἀνάγκη καὶ τὸ πρόβλημα τῆς μεταφυσικῆς τοποθέτησης τοῦ ἀνθρώπου στὴ φιλοσοφικὴ σκέψη τοῦ ὑπαρξισμοῦ. Κατὰ τὸν Νησιώτη, κάθε ἀληθινὴ ὑπαρξικὴ φιλοσοφία εἶναι κατὰ βάση θεολογικὴ, γιατί ἐμπνέεται διαλεκτικὰ ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ πίστη καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸ μυστήριο τῆς σταυρικῆς θυσίας, ὅπως στὴν περίπτωσι τοῦ Kierkegaard κατ' ἐξοχίαν. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἄθεου ὑπαρξισμοῦ εἶναι ἐν τέλει παραποίηση ἢ τέλεια ἄρνηση τῆς ἀληθινῆς ὑπαρξικῆς σκέψης. Σὲ κάθε περίπτωσι τὰ σύγχρονα ὑπαρξιστικὰ κινήματα παρουσιάζουν ἄμεσο ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς χριστιανικῆς θεολογίας, διότι ἀκόμη καὶ ὅταν ἀρνοῦνται ἢ ἀδιαφοροῦν σὲ σχέση μὲ τὴν πίστη, μαρτυροῦν ἔμμεσα τὴν ἀνάγκη νὰ τοποθετηθοῦν ἔναντι τοῦ Σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ ὡς κύριο βίωμα τῆς ὑπαρξης, ἢ ὁποία βρίσκεται σὲ διαρκῆ ἀντίθεση¹⁶.

Ἡ σύγχρονη κοπερνίκεια στροφή τῆς φιλοσοφίας (ὑπαρξισμὸς, ψυχολογία τοῦ βάθους, ἢ θεώρηση τῆς φύσης ὡς ἱστορίας, ἢ ἀναλυτικὴ φιλοσοφία τῆς γλώσσας, ἢ διάκρισι «ἱστορίας» καὶ «γεγονότος») ἀπὸ τὶς ἀφρημένες ιδέες στὰ φαινόμενα καὶ στὴν πραγματικότητά τοῦ ἀνθρώπου ἐπέφερε στροφή καὶ στὴ σύγχρονη θεολογικὴ σκέψη. Ὁ Νίκος Νησιώτης ἐπισημαίνει τὴν ἐγκατάλειψη τῆς *a priori* δεδομένης μεταφυσικῆς ἀρχῆς στὴ θεολογία, ἢ ὁποία δυσκο-

16. Βλ. Ἑπαρξισμὸς καὶ χριστιανικὴ πίστις κατὰ τὸν S. Kierkegaard καὶ τοὺς συγχρόνους ὑπαρξιστὰς φιλοσόφους K. Jaspers, M. Heidegger καὶ J.P. Sartre, ὁ.π., σσ. 187-193.

λεύεται πλέον να χρησιμοποιεί όντολογικές περί Θεού κατηγορίες. Ο Θεός δέν είναι στον ούρανό αλλά έδω μεταξύ τών ανθρώπων. Τα σύμβολα τής παρουσίας του Θεού χρειάζονται άπομύθευση και έρμηνεία σε σχέση με τα ιστορικά γεγονότα. Πρόκειται για μία ριζοσπαστική κριτική ένάντια στη θεολογική μεταφυσική κληρονομιά του Μεσαίωνα¹⁷. Η στροφή αυτή επέτρεψε έν τέλει και την έπιστροφή τής δυτικής θεολογίας στη χριστοκεντρική βάση. Κατά τον Νησιώτη στίς μέρες μας βρισκόμαστε μπροστά σε μιá νέα μορφή έπαφής φιλοσοφίας και θεολογίας στη δυτική πνευματική ζωή. Σήμερα, φιλοσοφία και θεολογία έπανευρίσκονται σε διάλογο και συνεργασία, διατηρώντας τή μεταξύ τους συνεργασία, δίχως να έπιχειρούν τήν ύποταγή τής μιás στην άλλη¹⁸. Η φιλοσοφική θεολογία θεωρείται ως ή χριστοκεντρική σκέψη και έρμηνεία τής ιστορίας και του πολιτισμού στον μεταβαλλόμενο κόσμο μας¹⁹.

Στον διάλογο αυτό παρεμβαίνει δημιουργικά ό Νησιώτης, κομίζοντας τή συμβολή τής Όρθόδοξης Παράδοσης στο ζήτημα τής θέσης τής φιλοσοφίας στη συστηματική θεολογία. Καταρχήν, χαιρετίζει ως θετική εξέλιξη τήν στροφή αυτή τής δυτικής θεολογίας στη χριστοκεντρική βάση κάθε άυθεντικής θεολογίας. Όσοόσο, ή πατερική παράδοση δέν προχώρησε στην άπόλυτη ταύτιση του Χριστού με τα ιστορικά γεγονότα του κόσμου, όπως συμβαίνει με τήν άκραία μορφή τής δυτικής χριστοκεντρικής σκέψης, ή όποία προβαίνει στην εύκολη γενίκευση τών άποτελεσμάτων τής ένσάρκωσης. *Η Όρθόδοξη Παράδοση άποδίδει βαρύτητα στη συμμετοχή του ανθρώπου στο έργο τής έν Χριστώ άνακαίνισης, γι' αυτό και κάνει λόγο για τó ιδιαίτερο έργο του Πνεύματος στην Έκκλησία ως ιστορική τελείωση και συνέχεια του έργου του Χριστού.* Η έρμηνεία τής ένσάρκωσης του Θεού Λόγου και τής σχέσης του με τήν κτίση και τήν ιστορία πραγματώνεται ύπό τó πρίσμα τής δυναμικής πνευματολογικής θεώρησης, δηλαδή ως ή δια του Άγίου Πνεύματος συνεχιζόμενη και τελειούμενη ένεργεια του Τριαδικού Θεού. Έτσι ή επέκταση τής Χριστολογίας, τής Πνευματολογίας και, συνεπώς, τής σωτηρίας είναι ζήτημα που άφορά στο έργο τών θείων ένεργειών ως τρόπο προσωπικής γνώσης και μετοχής στη ζωή του Θεού. Στην όρθόδοξη σκέψη ύπάρχει δυνατότητα όντολογίας στη θεολογία, γιατί αυτή δέν όρίζει ούτε τήν ούσία ούτε τήν ύπαρξη του Θεού αλλά προτείνεται ως *σχόλιο στην προσωπική*

17. Βλ. ΝΗΣΙΩΤΗ Ν., *Φιλοσοφία τής θρησκείας και φιλοσοφική θεολογία. Σκέψεις επί του προβλήματος τής θέσεως τής φιλοσοφίας έν τή συστηματική θεολογία*, Άθήνα 1965.

18. Βλ. ό.π., σ. 29.

19. Βλ. ό.π., σσ. 33-34.

μετοχή της ενέργειας του Τριαδικού Θεού στην κτίση και στην ιστορία²⁰. Αυτή η θεολογία είναι κατά βάση δοξολογική και ευχαριστιακή. Το δόγμα στην ὀρθόδοξη παράδοση δὲν εἶναι τὸ τέλος τῆς σκέψης ἀλλὰ ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς μέσῳ τῆς ἀνακαινιστικῆς πνοῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ δόγμα «καταλύεται» στὴν Εὐχαριστία γιὰ νὰ μεταβληθεῖ σὲ μετάληψη τῆς Ἀλήθειας καὶ στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀναφορὰ τῆς, ἀνακαινίζοντας ὁλόκληρη τὴ δημιουργία²¹.

Μιά τέτοια θεολογικὴ ὄντολογία παρέχει τὸ ἀπαραίτητο περιεχόμενο ἐπαφῆς μὲ τὴν κοσμικὴ πραγματικότητα. Ἡ λύση τοῦ προβλήματος δὲν εἶναι ἡ ἀπόλυτη ἄρνηση τῆς ὄντολογίας πὸν πραγματοποιεῖται σήμερα στὴ δυτικὴ θεολογία ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ ριζοσπαστικοῦ ὑπαρξισμού. Τὸ πρόβλημα εἶναι ποιά ὄντολογία υἱοθετοῦμε στὴ θεολογία. Ὑπάρχει θεολογικὴ ὄντολογία ὅχι ὡς τέλος τῆς σκέψης, ἀλλὰ ὡς βάση καὶ δυναμικὴ ἀφετηρία κάθε θεολογικῆς σκέψης. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἡ προσωποκεντρικὴ φιλοσοφία πὸν βλέπει τὴ γνώση ὡς ἀποτέλεσμα κοινωνίας μεταξὺ προσώπων καὶ ὄχι μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου συναντᾷ τὸν θεολογικὸ «περσοναλισμὸ» τῆς πατερικῆς παράδοσης, ὁ ὁποῖος ἀναπτύχθηκε ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ Τριαδικοῦ δόγματος καὶ τῆς ἐνέργειας τῆς Ἁγίας Τριάδος. Στὴ Δύση ἡ ἀπουσία τῆς γνώσης τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἐνέργειάς του ὑποκατέστησε τὴ θεολογικὴ σημασία τοῦ προσώπου σὲ ἀτομικότητα καὶ ὄχι ὡς κοινωνία καὶ κίνηση πρὸς ἄλλο πρόσωπο. Ἄλλὰ πρόσωπο σημαίνει ἀμοιβαία σχέση μὲ ἄλλο πρόσωπο, κίνηση καὶ ἀναφορὰ πρὸς τὴν ἄλλην προσωπικὴ ἑτερότητα. Ἡ γνώση τοῦ προσώπου εἶναι συγγνωσία καὶ μετουσία. Εἶναι γνώση προσωπικὴ ὡς ἐπίγνωση κατὰ τὸ «γνόντες Θεόν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ Θεοῦ» (Γαλ. 4, 9). Τὴ μελέτη τοῦ θέματος αὐτοῦ ἐπιχείρησε διεξοδικὰ ὁ Νίκος Νησιώτης στὴν πρωτοποριακὴ του μονογραφία «Προλεγόμενα εἰς τὴν θεολογικὴν γνωσιολογίαν» (1965), ἐρμηνεύοντας τὸ ἀκατάληπτο τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς μόνης δυνατῆς γνώσεώς του ἐν Χριστῷ ὡς χαρισματικὴ προσωπικὴ σχέση. Ἡ προσωποκρατικὴ αὐτὴ θεώρηση εἶναι κατὰ τὸν Νησιώτη ἡ βάση τῆς θεολογικῆς γνωσιολογίας, ἡ ὁποία θεμελιώνεται στὴ θεολογία τῶν ἀκτίστων ἀλλὰ μεθεκτῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ. Οἱ προεκτάσεις τῆς σὲ κάθε κατεύθυνση μπορεῖ νὰ ἀποτελέσουν προλεγόμενα καὶ σημεῖο ἐπαφῆς τῆς θεολογίας μὲ κάθε ἐπιστήμη²². Ἡ γνώση αὐτὴ τοῦ Θεοῦ ὡς ἐπίγνωση τῆς κοινωνίας καὶ σχέσης μαζί του προϋποθέτει τὴν προσωπικὴ συνεργία καὶ συμμε-

20. Βλ. ὅ.π., σσ. 40-41.

21. Βλ. ὅ.π., σ. 42.

22. Βλ. ὅ.π., σ. 46. Βλ. ἐπίσης, *Προλεγόμενα εἰς τὴν θεολογικὴν γνωσιολογίαν*, ὅ.π., σ. 36.

τοχή του ανθρώπου. Προϋποθέτει την κοινωνία των ανθρώπινων προσώπων εν ελευθερία και αντανακλά την Τριαδική αλληλοπεριχώρηση των προσώπων της Άγιας Τριάδος. 'Ο άνθρωπος αληθεύει μόνο ως πρόσωπο και όχι ως άτομο. Και η αλήθεια δεν διδάσκεται αλλά γίνεται²³. Οί Έλληνες Πατέρες δὲν τίμησαν μόνο τὸν ἀνθρώπινο λόγο ἀλλὰ καὶ τὸν ἐνσάρκωσαν, τοῦ ἔδωσαν πρόσωπο, δηλαδή ἐνωτική κίνηση πρὸς ὅλα τὰ πεδία τῆς γνώσης. Ἡ θεολογία δὲν εἶναι πλέον ἔρευνα τοῦ ἄγνωστου Θεοῦ ἀλλὰ κοινωνία μαζί μὲ ἐκείνον ποῦ μᾶς γνωρίζει ὡς πρόσωπα καὶ σχετίζεται διὰ τῶν ἐνεργειῶν του μαζί μας. Ἡ θεολογία δὲν εἶναι λόγος περὶ Θεοῦ ἀλλὰ Λόγος τοῦ Θεοῦ, δὲν εἶναι ἀναζητήσι του ἀλλὰ προσωπική κοινωνία μαζί του.

Στὸν Νησιώτη ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ εἶναι προσωπική, δηλαδή ἐκφράζει τὰ πρόσωπα τῆς Άγιας Τριάδος πρὸς τὰ ἔξω μέσω τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Δημιουργεῖ ἐκ τοῦ Μηδενός, ἐξ ἀγάπης καὶ ἐλευθερά. «Δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτὸν ἐγένοντο τὰ πάντα... Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ οὐσία, καὶ ἡ πρῶξις τῆς Δημιουργίας καὶ ἐπομένως ἡ αἰτία, τὸ εἶναι καὶ ὁ σκοπὸς αὐτῆς»²⁴. Ἡ κτίση δημιουργήθηκε ὄχι ἀπὸ τὸν λόγο ἀλλὰ ἀπὸ τὸν Λόγο, τὴν προσωπική ὑπόσταση τοῦ Υἱοῦ. Τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν ὑφίσταται φυσική ἀναλογία μεταξὺ τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρώπινου λόγου καὶ ταυτόχρονα ἐπισημαίνεται ἡ προοπτική τοῦ ἀνθρώπου κατ' εἰκόνα τοῦ Λόγου. Ὁ ἄνθρωπος ἐντάσσεται σὲ μία βαθύτατη πνευματική σχέση μὲ τὸν Θεό. Ἡ ἐγκαθίδρυση τῆς ἐνεργείας τοῦ Άγίου Πνεύματος ἀποκαλύπτει τὸν προσωπικὸ διάλογο καὶ τὴ σχέση «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον» Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου²⁵.

Στὴ θεολογική αὐτὴ ὄντολογία καὶ γνωσιολογία ἐμπερικλείεται μία βαθυστόχαστη ἀνθρωποκεντρική θεώρηση, ἡ ὁποία βλέπει ὀλιστικά τὸν ἀνθρώπο στὴ ζωτική σχέση του μὲ τὸν ἐνανθρωπήσαντα Λόγο τοῦ Θεοῦ. Ἐδῶ οἱ κατηγορίες τῆς ζωῆς προηγούνται ἀπὸ τίς λογικὲς κατηγορίες. Συνεπῶς, ἡ πατερική σύνθεση δείχνει ὅτι σὲ κάθε ἐποχὴ χρειάζεται νὰ συνδυάζεται δίχως νὰ συγχέεται ἡ φιλοσοφική σκέψη μὲ τὴ θεολογική ἐρμηνεία, προκειμένου νὰ ἐκφράσει τὴ σχέση καὶ ἀναφορὰ τοῦ ἐνσαρκωθέντος Λόγου μὲ τὴν ποικιλόμορφη ἔκφραση τοῦ ἀνθρώπινου λόγου στὴ φιλοσοφία καὶ στὴν ἐπιστήμη²⁶.

23. Βλ. *Προλεγόμενα εἰς τὴν θεολογικὴν γνωσιολογίαν*, «Πρόλογος», ὅ.π., σσ. 11, 33.

24. Βλ. ὅ.π., σ. 58.

25. Βλ. ὅ.π., σσ. 70-71.

26. Βλ. *Φιλοσοφία τῆς θρησκείας καὶ φιλοσοφική θεολογία*, σ. 46. Βλ. ἐπίσης, *Προλεγόμενα εἰς τὴν θεολογικὴν γνωσιολογίαν*, ὅ.π., σ. 49.

Ὁ Νησιώτης ἀσκεῖ κριτικὴ στὸν σύγχρονο θεολογικὸ ἀγνωστικισμό, ὁ ὁποῖος ἐνῶ μεθοδολογικὰ παραδέχεται τὰ ὅρια τοῦ ἀνθρώπινου λόγου, ἐντούτοις ὀδηγεῖ σὲ ἓνα εἶδος αὐτόνομης ἀνθρωπολογικῆς αὐτάρκειας, ἀρνούμενος κάθε μεταφυσικὴ θεώρηση²⁷. Κατὰ τὸν Νησιώτη τὰ ὅρια τοῦ ὀρθοῦ λόγου δὲν εἶναι τὰ ὅρια τῆς πνευματικῆς ὑπόστασης τοῦ ἀνθρώπου²⁸. Γι' αὐτὸ καὶ ἀσκεῖ κριτικὴ στὴν προσπάθεια τῆς ὑπαρξιστικῆς ὄντολογίας νὰ προσδιορίσει τὸ Μηδὲν ὡς βάση γιὰ τὴν ἄσκηση ἀληθινῆς κριτικῆς ἐναντίον τῆς ὄντολογίας. Τὴν ἀρχὴ αὐτὴ τοῦ μηδενὸς ὁ Νησιώτης θεωρεῖ ὡς ἐπιφανειακὴ καὶ ὄχι ἀληθινὴ μηδενολογία, ἐφ' ὅσον τὸ Μηδὲν αὐτὸ συλλαμβάνεται ὄχι ὡς ἀπόλυτη ἀνυπαρξία, ἀλλὰ ὡς κενὸς χῶρος, δηλαδὴ ὡς ὄντολογικὴ ἀρχὴ καὶ πρωταρχικὴ κατάσταση τοῦ εἶναι²⁹. Ἐξάλλου καὶ ἡ σύγχρονη ἠθικοκρατία ἐμπεριέχει κατὰ τὸν Νησιώτη μηδενιστικὲς τάσεις καὶ ἡ ἀθεία εἶναι ἐν τέλει ἡ τελικὴ λέξις τῆς ἠθικοκρατίας. Διότι ἡ αὐτόνομη ἠθικὴ τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ δικαίου μπορεῖ νὰ μεταβάλλεται σὲ συνήγορο τῆς ἀνθρώπινης αὐτάρκειας καὶ τοῦ ἀτομοκεντρισμοῦ³⁰. Ἐδῶ ἡ ἀνθρώπινη λογικὴ γιὰ τὸ ἀγαθὸ καὶ ὄχι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ βάση τῆς ἠθικῆς ἀξιολογίας.

5. Θεολογία καὶ τεχνολογικὸς πολιτισμὸς

Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ σκοπὸς, τὸ βάθος καὶ ἡ οὐσία κάθε ἔργου. Πίσω ἀπὸ κάθε ἐνσυνείδητη δημιουργικὴ προσωπικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου κρύβεται ὁ Χριστὸς. Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ μεγάλος Ἀπὼν, ἀλλὰ ἡ ἐκούσια φαινομενικὴ ἀπουσία του στὴ δημιουργία, ἡ ὁποία φέρει τὴν ἐνέργεια τοῦ Λόγου του ὡς τὴν πλέον ὑψηλὴ σκοπιμότητά της, δημιουργεῖ τὸν χῶρο τῆς ἀπόλυτης ἐλευθερίας καὶ χειραφέτησης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ κάθε «θηρησκευτικά» ἀφελὴ ἐξάρτηση, γιὰ νὰ τῆς προσδώσει ἐνέργεια καὶ δυναμικὴ κίνηση. Ἡ ἀπουσία του μεταβάλλεται σὲ παρουσία μέσω τοῦ ἔργου τῶν ἀνθρώπων, κατευθύνοντας τὴν ἱστορία πρὸς ἓναν προσωποκεντρικὸ κόσμο, μακριὰ ἀπὸ κάθε ὑλιστικὴ, ἰδεαλιστικὴ ἢ ρομαντικὴ δεισιδαιμονία³¹.

27. Βλ. *Προλεγόμενα εἰς τὴν θεολογικὴν γνωσιολογίαν*, ὁ.π., σσ. 26έξ.

28. Βλ. ὁ.π., σ. 28.

29. Βλ. ὁ.π., σ. 55.

30. Βλ. ὁ.π., σσ. 87-88.

31. Βλ. ὁ.π., σ. 212.

Ἡ ἱστορία λαμβάνει νόημα ἀπὸ τὴν τελικὴ κρίση τῆς ἐν Χριστῷ καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἀνθρώπινης ἐνέργειας. Ὁ ἄνθρωπος δὲν παλεύει στὴν ἱστορία μὲ φυσικὲς ἀπλῶς ἀντιξοότητες, μεταμορφώνοντας τὸν κόσμον μέσα ἀπὸ τὴν τεχνικὴ καὶ κοινωνικὴ πρόοδό του, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος εἶναι φορέας τῆς πτώσης, τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου. Ἡ ἱστορία εἶναι ὁ χῶρος τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας³². Ὅσοσο, εἶναι ἄλλο ἢ φυσικὴ καὶ ἱστορικὴ παρουσία καὶ γνώση τοῦ Θεοῦ. Στὴ δεύτερη περίπτωσι, ὁ ἄνθρωπος δὲν γνωρίζει τὸν ἀκατάληπτο Θεὸ ἀλλὰ γνωρίζεται καὶ «ἐπιγιγνώσκεται» ἀπὸ τὸν Θεό. Ἐδῶ ἐκτείνεται τὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας ὡς διαρκοῦς πρόσληψης καὶ μεταμόρφωσης τοῦ κόσμου.

Ὁ Νησιώτης ἐπισημαίνει τὴν ἐπίδραση τῆς σύγχρονης τεχνολογίας κατὰ νέο τρόπο στὴν ὑπαρξιακὴ καὶ πνευματικὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὶς πιθανὲς ριζικὲς διαφοροποιήσεις στὴν αὐτοσυνειδησία του ὡς ἐλεύθερης ὑπόστασης μὲ ἐλεύθερες ἠθικὲς ἐπιλογὲς καὶ πνευματικὲς ἀναζητήσεις³³. Ὁ σύγχρονος «ἠλεκτρονισμός» μοιάζει μὲ τὴν πρακτικὴ πρώτη φιλοσοφία τοῦ Διαφωτισμοῦ. Μὲ τὴν σύγχρονη τεχνολογία ὁ ἄνθρωπος εἰσέρχεται στὸν νέο ἐπαναστατικὸ χῶρο τῆς μηχανικῆς, οἱ ἐφαρμογὲς τῆς ὁποίας μπορεῖ νὰ ἔχουν ἄμεσες ἐπιπτώσεις στὴν ὄντολογικὴ ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου. Συνάμα, ἡ νέα αὐτὴ πρόκληση μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀφορμὴ, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ σκεφθεῖ πιὸ βαθιὰ καὶ πιὸ ὑπεύθυνα τὴν ὑπαρξή του. Σὲ κάθε περίπτωσι τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι ἡ μηχανικὴ, ἀλλὰ ἡ δοκιμασία τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου σὲ πολυπλοκότερους καὶ ἐπικινδυνωδέστερους τρόπους ὡς πρὸς τὸν ἠθικοπνευματικὸ του προσανατολισμὸ καὶ ὡς πρὸς τὴν ποιότητα τῆς ζωῆς του. Αὐτὸ πού εἰσάγουν οἱ νέες τεχνολογίες εἶναι ἡ τεχνικὴ ἰδιοφυΐα ἢ ἄλλιῶς ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη μέσω τῆς πληροφορικῆς-κυβερνητικῆς. Ἡ μετάβασι ἀπὸ τὴν ἀπλὴ ὑπολογιστικὴ φύση τῶν μηχανῶν στὴν «ἐρμηνευτικὴ» τῶν δεδομένων καὶ στὴν ἀκριβῆ «μετάφρασι» τῆς γραφῆς καὶ τοῦ λόγου, ἀνοίγει νέους ὀρίζοντες ἀνάμεσα στὴν ὑπολογιστικὴ ἐπιστήμη, τὴ συσσωρευτικὴ γνώση καὶ τὴ λογικὴ-συμπερασματικὴ κρίσι. Ἡ τεχνικὴ ἰδιοφυΐα θέτει κυρίως ἀνθρωπολογικὰ καὶ γνωσιολογικὰ προβλήματα, μεταβάλλοντας τὴν ψυχολογικὴ διάθεσι, τὴ νοοτροπία ἀλλὰ καὶ τὴν κοσμοθεωρία τοῦ ἀνθρώπου, δημιουργώντας νέα ὑπαρξιακὰ ἐρωτήματα γιὰ τὸ εἶναι

32. Βλ. ὅ.π., σσ. 219-220.

33. Βλ. τὴ μελέτη τοῦ Νίκου Νησιώτη «Τεχνολογία καὶ ζωὴ. Τὸ πρόβλημα τῶν ἐπιδράσεων τῶν ἠλεκτρονικῶν ὑπερμηχανῶν στὴν ἀνθρώπινι ὑπαρξή καὶ σκέψη», στὸ ΝΗΣΙΩΤΗ Ν., *Ἀπὸ τὴν ὑπαρξή στη συνύπαρξή, Κοινωνία, Τεχνολογία, Θρησκεία*, ἐκδ. Μαῖστρος, Ἀθήνα 2004, σσ. 200ἔξ.

καὶ τὴ φύση τῶν πραγμάτων³⁴. Μὲ τὴν αὐξηση τῶν δυνατοτήτων τῆς τεχνολογίας πρέπει ἀντίστοιχα νὰ ἀναπτύσσονται καὶ οἱ τάσεις τῶν ὀρθῶν ἐπιλογῶν χάριν τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας, ὥστε νὰ μὴ ναρκώνεται ὁ βαθύτερος στοχασμὸς καὶ ὁ ἀνθρωπισμὸς. «Σήμερα, ὅσο ποτὲ ἄλλοτε, ὑπάρχει ἀνάγκη ἔντονης πνευματικῆς, πολιτιστικῆς, καλλιτεχνικῆς ζωῆς μὲ βαθύτερες φιλοσοφικῆς, θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς παρορμήσεις, γιατί ποτὲ ἄλλοτε δὲν ἔφθασε ἡ τεχνικὴ μηχανικὴ ὡς τεχνολογία νὰ γίνῃ ἠλεκτρονικὴ-ὑπολογιστικὴ ὑπερμηχανή. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτῆ, βρισκόμαστε στὴν κόψη τοῦ ξυραφιοῦ κυριολεκτικὰ. Ἡ τεχνικὴ ἀναπτύσσεται, προοδεύει, σαγηνεύει, ὑπόσχεται λαμπρὸ μέλλον, ἀλλὰ συγχρόνως ἡ ἀγωνία θεριεύει, ἡ ἀβεβαιότητα κυριαρχεῖ καὶ ἡ ἀνησυχία γιὰ τὸ αὔριο θριαμβεύει, ἐνῶ ἡ ζωὴ στεγνώνει ἀπὸ κάθε τάση πρὸς ὑπέρβαση τῶν ὁρίων τῆς καὶ τοῦ φθαρτοῦ τῆς ὑπαρξῆς»³⁵.

“Ὅσο πιὸ ἀνώτερη γίνεται ἡ τεχνολογία, τόσο περισσότερο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐλέγχεται. Δίχως πνευματικῆς προϋποθέσεις, ἡ τεχνολογία γίνεται ἀνεξέλεγκτη, δίχως νὰ εὐθύνεται ἡ ἴδια, ἀλλὰ ἡ ἀνθρώπινη ἀδυναμία καὶ ἡ ἔλλειψη ἀνάλογου πρὸς τὴν πρόοδο ἠθικοῦ ἐξοπλισμοῦ. Ἐδῶ ἀκριβῶς προβάλλει τὸ ὕψιστο σήμερα καθήκον τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν πνευματικῶν παραδόσεων. Ἡ τεχνολογία καθ’ ἑαυτὴν θεωρεῖται οὐδέτερη ἠθικὰ καὶ ἀνθρωπολογικὰ γιὰ νὰ διαμορφώσει προϋποθέσεις ρεαλιστικοῦ στοχασμοῦ στὴ νέα προβληματικὴ γιὰ τὴν ὀρθὴ χρῆση τῆς τεχνολογίας. Χρειάζεται, πλέον, μία φιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ θεώρηση τῆς τεχνολογίας καὶ τῆς λογικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Μάλιστα ἡ νέα τεχνολογία, κατὰ τὸν Νησιώτη, ἔχει χαρακτηριστὰς ποὺ ἐμπνέουν μιὰ νέα δυναμικὴ-πραγματιστικὴ μεταφυσικὴ. Συγκεκριμένα, ἡ πληροφορικὴ παρέχει μιὰ ὑπέροχη συνοχὴ καὶ συνέπεια στὸ ὕλικὸ σύμπαν, ἡ ὁποία συνεχῶς αὐτο-ἀποκαλύπτεται. Ἡ χριστιανικὴ πίστη εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ δημιουργικῆς πνευματικῆς δυνάμεις πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς τεχνολογικῆς ἐξέλιξης μὲ τὴν ἀποδαιμονοποίηση τῆς δημιουργίας καὶ μὲ τὴν κατάφαση τοῦ ἐνδοκοσμικοῦ μυστηρίου. Ὁ Λόγος συνταυτίστηκε μὲ τὰ ὕλικά δεδομένα τοῦ σύμπαντος καὶ τῆς ἱστορίας. Ἡ ἰδιάζουσα ἀπομύθευση τῶν θρησκευτικῶν στοιχείων τῆς ποικιλόμορφης εἰδωλολατρίας, τὴν ὁποία προκαλεῖ ἡ νέα τεχνολογία, ἀνοίγει τὸν ὀρίζοντα γιὰ μιὰ ρεαλιστικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ ἐρωτήματος τοῦ Θεοῦ ἐνδοϊστορικά, πραγματιστικά, ἄρα καὶ χριστιανικά, γιὰ ὅσους ἐλεύθερα κάνουν τὴν ὑπαρξιακὴ ἐπιλογὴ μὲ τὴν πίστη τους στὸν Χριστό. Ἡ νέα τεχνολο-

34. Βλ. ὁ.π., σ. 205.

35. Βλ. ὁ.π., σ. 208.

για μπορεί να γίνει επικίνδυνα έχθρική δύναμη για τον άνθρωπο, μπορεί όμως να γίνει φιλική και ευεργετική δύναμη και για την ευμάρεια και την αξιοπρέπεια του, αλλά κυρίως να αποτελέσει ισχυρή πρόκληση για την ανάπτυξη πνευματικών αξιών και ήθικης ανάγκης, καθώς και μίας νέας ρεαλιστικής μεταφυσικής αναφορᾶς και βαθύτερου σεβασμοῦ τῶν μυστηριωδῶν δυνατοτήτων που αποκαλύπτει μέσω αὐτῆς ἡ δημιουργία ὡς κτίση Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἐνσαρκώνεται μέσα σὲ αὐτήν.

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ στὰ βιοηθικά διλήμματα ἀπὸ τὶς ἐφαρμογὲς τῆς βιοτεχνολογίας στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ὁ Νησιώτης ἀποκλείει τὴν ἐφαρμογὴ τῆς κωδικοποιημένης καὶ κανονιστικῆς ἠθικῆς καὶ τίθεται ὑπὲρ μᾶς εὐέλκτικης καὶ κατὰ περίπτωσιν ἠθικῆς στάσης, ὑπερβαίνοντας τὶς κοινωνικὲς συμβατικότητες καὶ ὁποιοδήποτε εὐσεβισμό ἢ ταριχευμένη ἠθικὴ ἀντίληψη στὴν βιοϊατρική. Σὲ κάθε περίπτωσιν, οἱ ἄνθρωποι δὲν εἴμαστε, ὅμως, δημιουργοὶ ζωῆς, ἀλλὰ ἐντολοδόχοι τῆς, δὲν εἴμαστε ἀμέτοχοι ἀλλὰ συνεργοὶ τοῦ Θεοῦ στὴν τελείωσιν τῆς δημιουργίας του. Τὸ ἔργο τῆς ἐπιστήμης ἐγγράφεται, λοιπόν, στὴν τελείωσιν τῆς ὑπαρξῆς καθολικὰ καὶ ἀφορᾶ ὅλες τὶς ἐκφράσεις τῆς ζωῆς καὶ πρῶτα πρῶτα τὸν ἄνθρωπο ὡς κτίση, ὁ ὁποῖος ὀφείλει νὰ γίνῃ καινὴ κτίση καὶ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ. Στὴν προοπτικὴ αὐτῆ, ἡ ὑλικὴ ὑπόστασις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴν πνευματικὴ³⁶.

6. Ἡ πνευματολογικὴ χριστολογία τῆς φύσης. Συμβολὴ στὴ θεολογικὴ θεώρησιν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος

Ἡ θεώρησις τοῦ κόσμου στὴν Ὁρθόδοξην Παράδοσιν γίνεται κατὰ τὸν Νίκο Νησιώτη ἐκκλησιολογικά, δηλαδὴ μέσω τῆς χριστολογικῆς καὶ πνευματολογικῆς ἐνόρασης τῆς δημιουργίας καὶ τῆς κτίσεως. Ἡ ἀνακαινιστικὴ κτίσις καὶ τῆς ἱστορίας γίνεται ἐν Χριστῷ μέσα στὴν κοινωνία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος³⁷ μὲ τὴν ἐλεύθερον συνεργασίαν καὶ συγκατάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ στὸ ζήτημα αὐτὸ ὁ Νησιώτης ἐπισημαίνει καὶ πάλι τὸν θεμελιώδη ρόλο τῆς διάκρισης οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν στὸν Θεό. Ἡ κτίσις ἀνακαινίζεται μέσω τῶν θείων ἐνεργειῶν ὡς προσωπικῶν παρεμβάσεων τοῦ Θεοῦ. Τὸ δὲ Ἅγιο Πνεῦμα ἔχει τὸν

36. Βλ. τὸ δοκίμιον «Τὰ προβλήματα ποὺ δημιουργεῖ ἡ πρόοδος τῆς Ἰατρικῆς», στὸ ΝΗΣΙΩΤΗ Ν., Ἐκτὸς τῆς ὑπαρξῆς στὴ συνύπαρξιν, Κοινωνία, Τεχνολογία, Θρησκεία, ὅ.π., σσ. 229-239.

37. Βλ. Προλεγόμενα εἰς τὴν θεολογικὴν γνωσιολογίαν, ὅ.π., σσ. 222-225.

ιδιάζοντα ρόλο να ενεργεί την *ἐφ' ἅπαξ* ἐν Χριστῷ καθολικὴ σωτηρία τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου μυστηριακὰ καὶ μυστικά³⁸. Ἡ ἐκκλησιολογικὴ αὐτὴ ἐμπειρία ἐπεκτείνεται καὶ πρὸς ὄλο τὸν κόσμο, πάντοτε συνυφασμένα μὲ τὴν ἐλεύθερη ἀποδοχὴ τῆς κλήσης τοῦ Θεοῦ καὶ ὄχι αὐτοματικά. Τὸ ἔργο αὐτὸ δὲν εἶναι μόνο χριστολογικὸ ἀλλὰ καὶ πνευματολογικόν. Κατὰ τὴν Ὁρθόδοξο Παράδοση κάθε χριστοκεντρικὴ πτυχὴ τῆς σωτηρίας τελειώνεται καὶ θεωρεῖται στὴν προοπτικὴ τῆς δράσης τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Αὐτὸ συνιστᾷ καὶ τὸν ἐσχολογικὸ παράγοντα ἐντὸς τῆς ἱστορίας, φέρει τὸν Χριστὸ τῶν ἐσχάτων ἐντὸς τῆς ἱστορίας καὶ δὲν καθαγιάζει ἀπλῶς τὸν ἄνθρωπο ἢ τὸν θεσμό τῆς Ἐκκλησίας ἐξ ἀποστάσεως ἢ ἐκ τῶν ὑστέρων, ἀλλὰ βρίσκεται στὴ βάση τῆς συγκρότησης καὶ τοῦ ἐν Χριστῷ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ, δηλαδή, τῆς Ἐκκλησίας³⁹.

Ἡ σχολαστικὴ θεολογία διαφοροποιεῖται ἐδῶ κινούμενη σὲ ἓνα καθαρὰ χριστομονιστικὸ πλαίσιο, ὑποβιβάζοντας τὸ πρόσωπο καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὸ ὁποῖο ἀπλῶς συνεπικουρεῖ τὴ δεδομένη ἐκκλησιαστικὴ ἁρμονία καὶ τάξη καὶ τὸ τελειωθὲν ἔργο τοῦ Χριστοῦ. Ἀντίθετα, στὴν Ὁρθόδοξο Παράδοση τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἐκφράζει τὴν ἐνέργεια τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία ἀπορρέει ἀπὸ τὸ ἔργο τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας, ἡ ὁποία καὶ συνιστᾷ τὴν Ἐκκλησία. Τὸ Πνεῦμα δὲν εἶναι ἀπλῶς ὁ ὑποκειμενικὸς παράγοντας τῆς ἀντικειμενικῆς σωτηρίας, ἀλλὰ τὸ πρόσωπο, τὸ ὁποῖο συνάπτει τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, τὸ ὁποῖο ἐρευνᾷ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖο ἐκφράζει πρὸς τὰ ἔξω τὴν κοινὴν τριαδικὴν ἐνέργεια, τὸ ὁποῖο παρίσταται, μορφοποιεῖ καὶ ζωογονεῖ τὴ δημιουργία, τὸ ὁποῖο συγκροτεῖ τὸ χριστολογικὸ γεγονός, τὸ ὁποῖο οἰκοδομεῖ τὴν Ἐκκλησία κατὰ τὴν Πεντηκοστή, διὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ ὁποῖου ὁ Χριστὸς μετέχεται στὰ Μυστήρια, τοῦ ὁποῖου τὸ ἔργο ἐπεκτείνεται «ἔξω τῆς παρεμβολῆς» (Ἐβρ. 13, 11) καὶ ἀφορᾷ τὸν κόσμον ὁλόκληρο...

Ἡ ἐκκλησιολογικὴ ἐνόραση τῆς δημιουργίας πραγματώνεται διαμέσου τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὡς κοσμικὴ λειτουργία καὶ ἀνακεφαλαίωση τῶν πάντων ἐν Χριστῷ, δηλαδή ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Στὴν Ὁρθόδοξο Παράδοση ἡ μυστηριακὴ κοινωνία οὔτε προηγεῖται οὔτε ἔπεται ἀπὸ τὴν κοσμικὴν πραγματικότητα. Ἐπειδὴ ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὁ μικρόκοσμος τῆς δημιουργίας ὡς τὸ κέντρο τῆς, ὁ ἀνακαινιστικὸς ρόλος τοῦ Πνεύματος προσφέρει τὴν κοσμικὴν πραγματικότητα

38. Αὐτὸ κατὰ τὸν Νησιώτη εἶναι καὶ τὸ νόημα τοῦ Ρωμ. 8, 26 «τὸ πνεῦμα ὑπερεντυγχάνει στεναγμοὺς ἀλαλήτοις». Πρβλ. «Ἡ ἀπολογία τῆς ἐλπίδος», *Θεολογία* 46.1/1975, σ. 50 καὶ 53 ἐξ.

39. Βλ. *Προλεγόμενα εἰς τὴν θεολογικὴν γνωσιολογίαν*, ὅ.π., σσ. 226-229.

καὶ τὴν ἀνυψώνει ὡς καινὴ κτίσις στὴν πηγὴ τῆς ποῦ εἶναι ὁ Θεός. Ὁ ἄνθρωπος καθίσταται συνεργὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἀντιλαμβάνεται τὸν βαθύτατο σκοπὸ τῆς δημιουργίας καὶ τῆς δικῆς του ἀποστολῆς⁴⁰. Ἡ κτίσις ἐνσωματώνεται διαρκῶς στὴν Ἐκκλησία καὶ κάθε ἄνθρωπος μέσω τῆς εὐχαριστιακῆς λειτουργίας ἐπιτελεῖ ἱερατικὸ ρόλο, προσφέροντας «τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν» στὸν Δημιουργό⁴¹.

Ἡ διάσπαση τῆς ὀρθῆς σχέσης πνεύματος καὶ ὕλης προκλήθηκε ἀπὸ τὸν ἀνθρωποκεντρισμὸ καὶ τὴν πνευματοκρατία τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ὕλη ἀκόμη καὶ στὸν ἄνθρωπο θεωρεῖται χωρισμένα ἀπὸ τὴ βαθύτερη οὐσία τῆς ποῦ εἶναι τὸ πρόσωπο. Καὶ ἡ χριστιανικὴ θεολογία σὲ πολλές περιπτώσεις ἐξυπηρέτησε τὸν ἀνθρωποκεντρικὸ ἰδεαλισμὸ καὶ ὑποστήριξε μονοσήμαντα τὴν πνευματικὴ ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μονομέρεια αὐτὴ σχετίζεται κυρίως μὲ τὸν ποικιλόμορφο θεολογικὸ σχολαστικισμὸ καὶ τὶς ἀκραῖες ἀντι-ὕλικες καὶ ἀντι-φυσικὲς ἀσκητικὲς τάσεις. Ἐδῶ ἀκριβῶς στὶς ὑπερβολὲς τοῦ χριστιανικοῦ ἰδεαλισμοῦ ὁ Νίκος Νησιώτης ἐντοπίζει τὴν ἀνάγκη θεολογικῆς αὐτοκριτικῆς, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ μία θετικὴ ἐνόραση τῆς ὕλικῆς φύσης καὶ στὴ θεολογικὴ καταξίωσή της. Οἱ θεολογικὲς προϋποθέσεις βρῖσκονται στὴν ἐνσάρκωση ὡς ἄξονα τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ὡς ἀπόλυτη κατάφαση στὴν ἀξία τῆς ὕλικῆς φύσης. Ἡ ἐνιαία ἀνθρωπολογία τῆς βιβλικῆς καὶ πατερικῆς θεολογίας, ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ ἱερατικὴ ἀποστολὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τῆς δημιουργίας, ἡ περὶ κτίσεως θεολογία τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἡ ἀποκάλυψη τοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ ὡς Δημιουργοῦ μέσω τῆς φύσης, ἡ ἀνακαινιστικὴ ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὴ φύση καὶ ἡ ἐν Χριστῷ λυτρωτικὴ ἐνέργεια, ἡ ὁποία περιλαμβάνει συγχρόνως καὶ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ φύση, εἶναι θεμελιώδη στοιχεῖα γιὰ νὰ θεωρηθεῖ ἡ προοπτικὴ τῆς φύσεως ὡς κτίσεως, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς δημιουργικῆς ἐνέργειας τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ. Οἱ παρεκκλίσεις τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσώπου σχετίζονται εὐθέως μὲ τὴν ἀνήθικη στάση τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τῆς φύσεως. Σὲ κάθε περίπτωση, ἡ φύση ὡς κτίσις παρουσιάζεται στὴν Ἁγία Γραφή ὡς ἕνας ἀνακαινιζόμενος ὀργανισμὸς, γιὰ τὴν δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸν Λόγο καὶ ἀνακαινίζεται ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα.

Ἡ θεολογία καὶ μάλιστα ἡ συστηματικὴ θεολογία, ὀφείλει σήμερα νὰ ἐργαστεῖ μὲ τὶς ἄλλες ἐπιστῆμες καὶ νὰ συμμετάσχει στὴν προσπάθεια νὰ ἀλλάξει ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος στάση ἀπέναντι στὴ φύση καὶ στὸ περιβάλλον, ἐμπνέο-

40. Βλ. ὁ.π., σ. 235.

41. Βλ. ὁ.π., σ. 237.

ντας σεβασμό και τιμή απέναντι στον άνθρωπο και στην υλική φύση του περιβάλλοντος. Ἡ λατρεία τῆς Ὁρθόδοξης Παράδοσης και κυρίως ἡ Εὐχαριστία τῆς διασώζουν αὐτὴν τὴν ἀντίληψη και νοοτροπία τῆς ἱερότητας και τῆς εὐχαριστιακῆς χρήσης τοῦ κόσμου και τῆς ζωῆς. Ἡ μυστηριακὴ και συμβολικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας μαρτυρᾷ μία ἐνθεο-ματεριαλιστικὴ στάση και ἕναν ἀντι-ιδεαλισμὸ ἢ ἀντι-ρομαντισμὸ ἔναντι τῆς ὕλης, ἡ ὁποία ἀγιάζεται και εἶναι ἀλληλένδετη μὲ τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁλόκληρη ἡ κτίση ἀγιάζεται γιὰ νὰ ἀναφερθεῖ και αὐτὴ στὸν Θεὸ και νὰ ἀποτελέσει τὴ σάρκα τοῦ Θεοῦ, τοῦ κόσμου και τοῦ ἀνθρώπου⁴².

Ἡ χριστιανικὴ θεολογία ἀσυνείδητα και ἐκ τοῦ μακρόθεν βοήθησε μὲ τὴ διδασκαλία τῆς στὴν προώθηση μιᾶς μονόπλευρης κοσμολογίας, ἐπικεντρωμένης στὴν ἀνθρώπινη διάνοια και σὲ ἕναν ὑπερτροφικὸ και ἐγωκεντρικὸ οὐμανισμό. Ἡ σύγχρονη οἰκολογικὴ κρίση ὡς εὐκαιρία ἀλλαγῆς παραδείγματος στὴ χριστιανικὴ θεολογία, ἐπανερμηνεύοντας τὸν ἑαυτὸ τῆς ὡς πρὸς τὴ μονομερῆ τεχνολογικὴ πρόοδο και τὴν ἀντίληψη γιὰ τὸν ἀνθρώπο ὡς μοναδικὸ και ἀπόλυτο κέντρο τῆς δημιουργίας (ἀνθρωπολογικὸς ὀρθολογισμὸς, homo oeconomicus).

Αὐτὸ σημαίνει κατ' ἀρχὴν ἀπελευθέρωση τῆς χριστιανικῆς θεολογίας ἀπὸ τὶς ρομαντικὲς και ἰδεαλιστικὲς ἐπιδράσεις τοῦ παρελθόντος (θρησκευτικὸς σπιριτουαλισμὸς) και ἐπιστροφή σὲ βιβλικὲς και προφητικὲς τῆς ρίζες. Μὲ μία πνευματολογικὴ χριστολογία τῆς φύσης ἡ χριστιανικὴ θεολογία μπορεῖ νὰ ἐπαναβεβαιώσει τὴν ἀξία τῆς ὕλης ὡς πρωταρχικοῦ στοιχείου τῆς θείας δημιουργίας και νὰ ἀσκήσει τὴν προφητικότητά τῆς ἐνάντια σὲ ὅλες τὶς καταχρήσεις τοῦ ἀνθρώπου, ἀπαιτώντας νὰ σεβαστεῖ τὴ φύση.

Γιὰ τὴ χριστιανικὴ θεολογία ὁ Λόγος δὲν εἶναι ποτὲ μιὰ ἰδέα, μιὰ ἀφηρημένη και θεωρητικὴ διατύπωση, ἡ ὁποία θὰ κατέληγε σὲ ἕναν θρησκευτικὸ σπιριτουαλισμὸ ἢ σὲ φιλοσοφία. Ὁ Λόγος-Κτίστης ὡς πρόσωπο ἔχει ὑπαρξὴ σωματικὴ και ὕλική, ἡ ὁποία συμμετέχει στὴ φύση μας μέσα στὴν ὕλικὴ σύσταση τῆς δημιουργίας του. Μόνον μιὰ χριστολογία τῆς φύσεως θὰ ἐπιτρέψει στὴ θεολογία νὰ ξαναβρεῖ τὸ βαθὺ νόημα τῆς ὕλης και τῆς κτίσεως. Ὡστόσο, τὸ ζήτημα ποὺ τίθεται εἶναι γιὰ ποιά χριστολογία κάνουμε λόγο. Καμιά χριστιανικὴ κοσμολογία βασισμένη στὴ σάρκωση τοῦ Χριστοῦ δὲν στέκει και δὲν εἶναι βιβλι-

42. Βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ Νίκου Νησιώτη «Ἡ φύση ὡς κτίση», στὸ ΝΗΣΙΩΤΗ Ν., *Ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ στὴ συνύπαρξή, Κοινωνία, Τεχνολογία, Θρησκεία*, ὅ.π., σσ. 212-228.

κή, ἂν δὲν εἶναι πνευματολογική. Διότι τὸ Πνεῦμα εἶναι ἡ διάσταση τῆς σωτηρίας πὺν ἐκτείνει τὴν χριστολογία μέσα στοῦ χρόνο, σὲ ὄλους τοὺς τόπους καὶ σὲ ὄλα τὰ στοιχεῖα τῆς κτίσης. Ἡ κτίση περιλαμβάνει τὴ φύση, τὴν ἱστορία καὶ τὸν ἄνθρωπο ὡς σύνολο στὴ σωτήρια καὶ ἀναδημιουργική πράξη τοῦ Πνεύματος, δυνάμει τῆς σωτηρίας τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ Πατρὸς γιὰ ὄλη τὴν κτίση, ἡ ὁποία ὀδεύει πρὸς τὴν πλήρωσή της. Στὴν πρὸς Ρωμαίους (8, 22), ὁ Παῦλος προσωποποιεῖ ἐμμέσως τὴ δημιουργία, ὅταν μιλά γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Πνεύματος. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἀναπτύσσεται ἡ πνευματολογική Χριστολογία τῆς φύσεως. Ἡ δημιουργία ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο μέρος τῆς κτίσεως τοῦ Πνεύματος. Ἡ πνευματολογική Χριστολογία τῆς φύσεως δὲν ἐπιτάσσει ἀπλῶς τὸν σεβασμὸ ἔναντι τῆς ὑλικῆς δημιουργίας, ἀλλὰ ὀφείλει νὰ ἐμπνεύσει ταυτόχρονα στὴν ἐποχή μας ἕναν συνολικὸ ἄνθρωπισμὸ. Κέντρο τῆς φύσης δὲν εἶναι οὔτε ἡ ἴδια ἡ φύση οὔτε ὁ ἄνθρωπος μόνος. Εἶναι ἡ διαρκὴς πράξη τοῦ Θεοῦ πὺν ἀνακαινίζει ἀδιάκοπα τὴ φύση καὶ τὸν ἄνθρωπο, ἀπαιτώντας τὸν ἀμοιβαῖο σεβασμὸ καὶ τὴν ἀλληλεξάρτησή τους. Εἶναι ἀκόμη ἐπιτακτικὸ ἡ ἔννοια-κλειδί τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας, ἡ ἔννοια τῆς θέωσης, νὰ ἐρμηνευθεῖ σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο τῆς χριστολογικῆς Πνευματολογίας τῆς φύσεως, ἂν θέλουμε νὰ ἀποφύγουμε κάθε ψευδο-θέωση τοῦ ἀνθρώπου, ὀφειλόμενη σὲ μία ἀνθρωπομονιστικὴ ὀπτική τῆς σωτηρίας. Ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Χριστολογίας τῆς φύσεως, ὡς κτίση ἀνακαινισμένη ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, ἡ θέωση ἔχει τὴν ἔννοια τῆς τέλει ἀνθρωποποίησης στοῦ πλαίσιο τῆς καθολικότητας τῆς σωτηρίας τῆς κτίσεως⁴³.

43. Βλ. τὸ μελέτημα τοῦ Νίκου Νησιώτη «Ἡ πνευματολογική χριστολογία τῆς φύσεως καὶ οἱ συνέπειές της γιὰ τὴν οἰκολογία καὶ τὸν ὀλικὸ ἄνθρωπισμὸ», μτφρ. Γιώργος Κυθραιώτης, στὸν συλλογικὸ τόμο Ἐνθρῶπος καὶ Περιβάλλον, Πάφος 1994, σ. 63-84. Πρώτη δημοσίευση βλ. «La Christologie pneumatologique de la nature et ses consequences pour l'humanisme integral», στὸν συλλογικὸ τόμο *Unterwegs zur Einheit*, Festschrift für H. Stirnimann, Freiburg i.ü./Freiburg i.Br. 1980, σσ. 435-444.